

Néhány magyar népnévről.*

A német és a francia nyelvtudomány hangtani tekintetben már régóta felhasználja a tulajdonnevek vallomását is. Ha a német nyelvtudomány legújabb termékei közül kezünkbe vesszük SCHATZ J.-nak „Altbairische Grammatik“-ját, vagy FRANCK J. „Altfränkische Grammatik“ cz. művét, látni fogjuk, hogy e szerzők az ófelnémet korszak bajor, illetőleg frank nyelvjárási sajátosságainak megállapításában a VIII—XII. századi latin emlékek német tulajdonneveit is tekintetbe vették. A francia, s általában a román nyelvészet is sokat tanult és tanul a tulajdonnevek hangalakja vizsgálatából. MEYER-LÜBKE „Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft“ című művében külön fejezetet szentel a tulajdonneveknek, elsősorban a helyneveknek (lásd műve 186. s köv. lapjait). Hangsúlyozza, hogy a helynevek eredete vizsgálatában ugyanazon alapelvek irányadók, mint az appellativumoknál. Majd néhány pontban összefoglalja azokat a főbb elveket, a melyek a latin-román nyelvekbeli helynevek kutatásában szemmel tartandók. Hogy e főbb elvek összefoglaló tárgyalására nagy szükség van, s hogy a tulajdonnevek magyarázása terén a külföldön is sok a műkedvelő, a dilettáns, mutatja az is, hogy Meyer-Lübke így fejezi be mondanivalóit: „Auf keinem Gebiete der Sprachwissenschaft hat der Dilettantismus so wilde Blüten getrieben und die Forschung geschädigt, wie auf dem der Ortsnamenkunde“ (205. l.).

Hogy a dilettantismus nálunk is milyen munkákkal „ajándékozta meg“ irodalmunkat a tulajdonnév-magyarázat terén, arra nem szükséges példákat idéznem. Az ilyen dilettáns munkák érlelhetők meg a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőiben azt a gondolatot, hogy a tulajdonneveket a szótárból teljesen kizárják. A NySz. hatásának tulajdonítom, hogy nyelvtudományi irodalmunkban hangtörténeti kérdések tárgyalásában még ma is csak elvétve, itt-ott találunk tulajdonnevekkel való bizonyítást. Pedig a mai magyar nyelvészeknek nem kell bizonyítani, hogy a tulajdonnevek ugyanazon hangtani törvényeknek vannak alávetve (l. MNy. II. 54.), mint a nyelv többi szavai: névszói, igéi stb.

A NySz. szerkesztői a tulajdonnevek közül csupán a kereszt-

* Felolvastatott a M. Nyelvtudományi Társaság 1909 április és május havi ülésén.

nevek és a népnevek (vagy népnevezetek) csoportjával akartak kivételt tenni. Az volt a szándékuk, hogy ezeket külön függetlenül fogják közrebocsátani. E tekintetben azonban nem voltak következtetések. A szótárban itt-ott találunk egy-egy népnevet is; így pl. megvan benne a *magyar*, *székely*, *tót*, *zsidó*, ellenben nincs meg az *oláh*, *olasz*, *örmény*, *rác*. Az újabb szótári művek pl. a SZAMOTA—ZOLNAI-féle Oklevélszótár, itt is következetesebbek, mert valamennyi nép- és keresztnevet felveszik.

A magyar nyelv készülő etymológiai szótárában is meglesznek a népnevezetek is. E sorok írója a szótár részére a népneveket már ki is dolgozta, s e kész cikkekből készültek az alábbi fejtegetések. E fejtegetéseknek célja beszámolni a magyar nyelvben levő népnevezetek közül azokról, a melyekhez nyelvészeti tanulságokon kívül történetiek is fűződnek, mert a népnevezetek helyes értelmezéséhez történeti ismeretek is szükségesek. Mielőtt tehát az etymológiai szótár megjelenne, jónak látjuk e történeti ismereteket is kívánó cikkeket hozzászólás végett itt közzétenni. Nem annyira új dolgokat akarunk itt kikutatni, mint inkább ismert és kevésbé ismerteket egybefűzni. A mi történetesen különben eddig is sokat foglalkoztak a népnevezetek értelmezésével. Így pl. KARÁCSONYI JÁNOS azt próbálta bizonyítani, hogy a kozárok régi magyar neve *karil* volt s ez maradt meg Nagy-Károly városa nevében (l. erről Századok 1908: 460. lap); ugyanő egy más alkalommal a *székely* szót magyarázta, s azt a nézetét fejezte ki, hogy a *székely* szó a szláv *šěkz* (vágás) és az oszmanli-*li* „hovatarozóságot“ jelentő képzőkapcsolata (vö. NyK. XXXV. 479. pl. *Rumelia* = Rumi-: Bizánczhoz tartozó) s jelentése „útkészítő, útvágó“. SEBESTYÉN GYULA „Árpád emléke a hagyományban“ cz. dolgozatában (l. Árpád és az Árpádok, 169., 181. l.) azt bizonyítja, hogy a X., XI. századi magyarok összefoglaló neve *ungar*, *un-ugor* (= nagy ugor) volt. SEBESTYÉN e magyarázatát úgy kell értenünk, hogy ha egy X. századi magyartól magyar nyelven megkérdezték, hogy milyen nemzetből való, az így felelt: „Én ungar vagyok ebből vagy abból a törzsből“. A bizánczi írók a magyarokat *oi τούρκοι*-oknak nevezik. Mindnyájunk előtt ismeretes, hogy e névből a magyarság eredetét illetőleg mi mindent következtettek. Pedig könnyű bebizonyítani, hogy a honfoglaló magyarok ezt a szót *török*, nem ismerték s tőlük e szót a bizánczi írók nem hallhatták. PAULER GYULA baskir-magyar elméletét a többi közt azzal is támogatja, hogy az arab íróknál található *badžgard* népnevezetet, a mely „baskir“-t jelent, egynek vette a magyaroknak az arab íróknál található *madžgar* nevével (l. Nyr. XXIX. 455.).

Szaporithatnám a példákat, a melyekből szintén csak az derülne ki, hogy történészeink a népnevek értelmezésére mindig nagy súlyt helyeztek. A mint tehát mi számítunk az ő megjegyzéseikre, épp úgy követelhetik ők is mitőlünk, nyelvészektől, hogy fejtegetéseiket nyelvészeti szempontból megvilágítsuk, ered-

ményeiket megerősítsük, vagy mint pusztá conjecturákat elvesszük. Mindkét irányú fejtegetések az etymologiai szótár czikkeinek csak javára válhatnak.

Én tehát a következő sorokban fogom be mutatni; az egyes cikkeket olyan alakban közlöm, a hogy azok az etymológiai szótárban fognak megjelenni. De nem szólok itt valamennyiről; mellőzöm az újabbakat, a melyek nagyon is magukon viselik a könyv útján való elterjedés bélyegét (pl. *szlovén, svéd, dán, vend* stb.). A régiek közül is főleg csak azokat tárgyalom bővebben, a melyek már a XVI. század előtt meg voltak nyelvünkben. A sorrend, melyet fejtegetéseimben követek, chronológiai. Én t. i. úgy látom, hogy a mi népneveink közt vannak olyanok, a melyek a tatárdulás előtt s olyanok, a melyek a tatárdulás és a mohácsi vész közti időben kerültek nyelvünkbe. A tatárdulás előtt nyelvünkbe került népnevek közt vannak olyanok is, a melyek honfoglalás előttiek, ilyen pl. az *orosz*, s ilyen a *lengyel* is. Úgy hogy az itt tárgyalt népneveket akár három csoportba is sorolhatnám. Mielőtt azonban ilyen időrendi tárgyalásukba belekezdenék, néhány általánosabb megjegyzést kell előre bocsátanom.

Minden népnévnél fontos dolog tudnunk, vajjon az illető nevet a vele jelölt nép a saját nyelvében önmagának jelölésére használja-e, vagy pedig más népek jelölik vele. Egy példa megvilágítja szavaimat. A cseh ember a saját nyelvén önmagát *čech*-nek (a szó eredetéről legutóljára, Jagić, Festschrift 612. l.), nyelvét *český jazyk*-nak nevezi. A német beszédben azonban egész a legutóbbi időkig* a cseheket *böhme*-knek, nyelvüket *böhmisch*-nek, országukat *Böhmen*-nek nevezték. Régóta tudott dolog, hogy Csehországot Kr. születése táján *Boii* nevű (többes nom.) kelta törzs lakta, a mely a Kr. u. I. században ezt a területet elhagyta. A mikor a *Boii* nevű kelta törzs Csehországból kiköltözött, a terület neve a szomszéd népek nyelvében továbbra is fennmaradt (a név germánul **Baia-haima* lehetett, latinul *Boio-haemum*-nak hangzott) s természetesen átragadt arra, illetőleg azokra a népekre is, a melyek e területet elfoglalták. Így a csehekre is. A germ. *Baia-haima*, ófelném. *Béheim*, lat. *Boio-haemum* jelentése tehát „boi-ok hazája“ s a csehekre csak átvitel útján alkalmazták azon az alapon, hogy ők a *Boii* törzs területét foglalták el. E példából is kiviláglik, hogy egy nép idegen nyelven való nevéből nem lehet feltétlen biztossággal arra következtetni, hogy az a nép saját nyelvén hogy nevezte magát. Ha tehát valaki azt állítja, hogy a magyarok magukat saját nyelvükön összefoglaló névvel *ungar*-oknak hívták s ezt csakis idegen nyelvek bizonyítékaival támogatja, állítása helyességét kénytelenek vagyunk fenntartással fogadni.

* Újabban a németben is használják a *Čeche*, *čechisch* kitélt (vö. e politikai szüleményről VONDRÁK, Vergl. Gr. I. 9.).

Második megjegyzésem, hogy a népnevek terén az etymológiának nem czélja a népnév jelentésének kutatása; megelégedhetünk avval, ha az illető nevet hangtanilag és esetleg történetileg pontosan tisztáztuk. Íme egy példa. A finn nyelvben Oroszországot *Venäü* vagy *Venäjä*-nek hívják (partitivus: *Venät-tä*), az „orosz“-t pedig *venäläinen*-nek. Tisztázott kérdés az is, hogy ez a *Venäü* germán jövevényszó. A germánban ugyanis a szlávok közös neve egy olyan név, a melynek latinus alakja *Venedi*, *Venadi*, *Veneti*. Az ófelnémet alak *Winida*, a kel. germán pedig **winiða* volna; a németek a köztük lakó szlávokat ma is *wind*-eknek, nyelvüket *windisch*-nek nevezik (innen a mai magy. *vend* név). Hogy a germánok e névhez miképen jutottak, nem tudjuk. A történelemben három helyen is fellépnek a *Veneti* (többes nom.) törzsbeliék: Franciaországban, az Adria mentén, Velence vidékén (*Velence* neve is innen való, lásd MNy. II. 212.) és Kis-Azsiában. A velencevidéki *venetus*okról azt tanítják, hogy olyan indogermán nyelvet beszéltek, a mely átmenet volt a déllillyrtől az itáliaihoz (latinosz-umbriaihoz). Jelentését sem ismerjük. MUCH RUDOLF „Deutsche Stammeskunde“ 35. lapján azt mondja, hogy e népnév talán a germán *ven-* gyökérrel függ össze s a jelentése „die befreundet“. Nekünk azonban teljesen elég, ha pontosan meg tudjuk magyarázni azt a hangtani utat, a melyet a szó a germ. **Winiða*-tól a finn *Venäü*-ig megtett.

Tehát a népnevek értelmezése terén is legfontosabb azon szabályos hangtani megfelelések figyelembevétele, a melyek a köznyelv szavain megállapíthatók.

E két általánosabb természetű megjegyzés után áttérek néhány magyar nyelvbéli népnevezet tárgyalására.

Lengyel. A lengyelek saját nyelvükön *polak*-oknak (többes nom. *polacy*) nevezik magukat, melyben az *-ak* képző (l. Vondrák, Vergl. Gr. I. 458). Ugyan e szóból más képzővel alakult a *polanin* név (képző: *-janin*, lásd erről lejjebb), a mely azonban a mai lengyel nyelvhasználatból már kihalt. Ebből a *polanin*-ből való a latin *polonus*: *poloni*. A magyarországi latinságban is mindenkor a *polonus* alak járta (vö. Anonymus 11., 18., 34., 57. §§-ok. Hartvicus ed. Flor. 7., 9. §§., Kézai ford. Szabó K. 64. §-ban hazai lengyel telepésekről).

A magyar nyelvi *lengyel* nevet azonban nem lehet se a latinositott *polonus*-ból, sem pedig a lengyelek saját nyelvi *polak*, *polanin* nevéből megmagyarázni. Pedig a mi lengyel szavunk régi kincseszókészletünknek. Az OklSz. személy- és helynevekből legrégibb adatképen 1095-ből egy *Langen* (olv. *Lengyen*) adatot közöl, míg szóvégi *l*-es alakra legrégibb adata 1256-ból való. Ez időrendi egymásután alapján ZOLNAI GYULA (Nyr. XXIX, 132), THURY JÓZSEF nyomán (lásd Erdélyi Múzeum, XVI. 341.) kétségtelenné tette, hogy a magyarban *lengyen* a régibb alak, *lengyel* pedig az előbbiből hasontalanítással fejlődött (vö. *Anton*-ból *Antal*). Az eredetibb *lengyen*, *lengyén* KASSAI IV. 32., CzF. és MTsz. tanúsága

szerint a népnyelvben ma is használatos. Még csak azt említem meg, hogy ilyen értelmezésre: „*lengel* — polonus“, legrégebbi adatumunk a Besztercei szójegyzékben (77. sz.) van.

Ha tehát a *lengyel* nevet nem lehet a lengyelek saját nyelvi nevéből megérteni, kérdés, honnan való. Utána kell néznünk, hogy a magyaron kívül más nemzetek hogyan hívják és hogyan hívták a lengyeleket.

Az ó-orosz történeti kútfők a lengyeleket *ljachi-* és *ljasi-*knak nevezik (többes nom.) Az egyesszámi alak *ljachz*, a melyet megvető alkalmazásban ma is használ az orosz a lengyelre. E *ljachz* alaknak VIII—IX. századi orosz nyelvi alakja **lenchz-* (*en-* olv. *ĕ*). E **lenchz-*ből a mai szabályos délszláv alak *leh* s LINDE szótára szerint (vö. *polak* szónál) a szerb-horvátban nem is ismeretlen a „lengyel“-t jelentő *leh* (vö. IVEKOVIĆ-BROZ s a Horv. Ak. szót. *leh*). A délszláv *leh-*ből az oszmanliban a tör. *-li* „valahová tartozóságot jelentő“ képzővel (vö. fentebb *Rumelia*) alakult, *lehl*i nép-név (vö. VÁMBÉRY Deut. türk. Wbuch, *lähli*, RADLOFF III. 744.). Talán erre a tör. *lehl*i szóra czéloz LINDE a maga lengyel szótárában, mikor azt írja (*polak* szónál): „a magyarok minket *lengyelek*nek, mintegy *lenchelek*nek hívnak“. E magyarázat épp oly értéktelen, mint a mily értéktelenek a SÁNDOR ISTVÁN (Sokféle XII. 79.), GYARMATHI SÁMUEL (Vocabul.), LESCHKA (Elenchus), CZF., MIKLOSICH FERENCZ (Slav. El., Nyr. XI. 317.) magyarázatai.

Az első tudományos magyarázatot a magyar szóról PERWOLF értekezése alapján (vö. Archiv für slav. Phil. IV. 70.) MUNKÁCSI BERNÁT (I. Ethnographia VIII. 18., X. 251.) MUNKÁCSI abból indult ki, hogy az ó-orosz kútfőkben *Lengyelországnak* *Ljadzskaja zemlja* neve is előfordul. A „Ljetopisъ po Lavrentijevskomu spisku“ (editio 1897) pl. az 1030-ik esztendőnél ezt írja: „В се же время умре Болеславъ Великий в Ляцьхъ, и бысть мятежь в земли Лядьскѣ“ (vö. SREZNEVSKIJ, Materialy a *metěž* szónál: ... в Ляцьхъ ... в земли Лядьскѣ) = ebben az időben hála meg Nagy Boleszló Lengyelországban s felkelés támada a *lengyel* (*ljadzskĕ* ... *lendzskĕ*) földön“. Mondanom sem kell, hogy több ilyen adat is van az ó-orosz kútfőkben. A *Ljadzskaja zemlja* kitétel mellett a „Ljetopisъ po Ipatskomu spisku“ (editio 1871.) ismeri a *ljadzskoje polje* kitétel is. Az 1019. esztendő eseményeinél elbeszéli Jaroslav és Svjatopolk harczát s ezt írja: „покрыша поле Лядское * обои отъ множества вой“ = „mindketten a katonák sokaságával lépék el a lengyel mezőt“. Ugyanez a krónika az 1240. esztendőnél elbeszéli, hogyan ostromolta meg Batu khán Kiev városát s a többi közt ezt mondja: „Постави же Баты пороки городу, подъяв вратъ Лядскихъ“ (másutt: Лядскихъ, I. SREZNEVSKIJ, Materialy, *porokz* szónál) = „Baty [kán] pedig közel a lengyel kapuhoz a város ellen fal-

* Vö. a *pokryti* szónál SREZNEVSKIJ, Materialy: поле лядское.

törő gépeket állíta fel“. Kiev városában tehát volt egy kapu, a melyet *lengyel* kapu-nak (*ljadbskija vorota* vagy *vrata*) neveztek.

Kétségtelen dolog tehát, hogy az orosz krónikák *ljadbs-*(skoje polje, -skaja zemlja, -skija vrata) kifejezéseiben *lengyel* földről, kapuról, mezőről van szó. Az is kétségtelen, hogy az orosz *лѣдь*-(*skjü*) melléknév egykor az ó-oroszban *lendbskij* (*en* = *ē*, azaz nasalisált *e*)-nek hangzott. A *lendbskij* lehet egy **lenda* (olv. *lēdā*) főnév származéka. Hogy ez a **lenda*: or. *ljada* (ein mit jungem holze bewachsenes feld; der neubruch, das rodeland; das laub, nadelgehölz auf sumpfigem boden, der bruch; niedriger, nasser u. schlechter boden; die sumpflache, die pfütze, PAWLOWSKY) az orosz *ljachz*: ó-or. *lenchz* (= *lengyel*) szóval minő viszonyban van, nincs kellően tisztázva (vö. Archiv für slav. Phil. XXVII. 245., XXVIII. 10., Anzeiger der Ak. der Wissen. in Krakau 1908 No 6—7:108. l.). Lehet azonban, hogy az or. *ljadbskij* ~ **lendbskij* az ó-or. *lendb* (*en* = *ē*, lásd SREZNEVSKIJ, Materialy: ЛѢДЬ: СУДНО ВОДОХОДНОЕ folyamhajó; a származtatást pedig VONDRÁK, Vergl. Gr. I. 358.) szóval van kapcsolatban (mintegy „hajósnép“). MUNKÁCSI felteszi, hogy ez az orosz **lendb* valamikép átment a törökségbe s itt a *-li* melléknévképzővel alakult egy tör. **lendäli*, **lendäli* népnév, s ilyen török szónak volna a m. *lengyel* a mása. MUNKÁCSIVAL együtt török eredetűnek magyarázza a *lengyel*-t ASBÓTH OSZKÁR is (vö. Archiv XXII. 453., NyKözl. XXX. 209., Izvjestija VII. 4:266). Szerinte a törökben **lendli* lehetett a szó s ebből a magyar *lengyel* ki-magyarázható úgy, hogy a *-gy-* a magyarban keletkezett eredetibb *-d-*ből.

Mind a MUNKÁCSI-féle, mind pedig az ASBÓTH által jobbitott magyarázat ellen sokat, nagyon sokat lehetne felhozni. Magyar szempontból az első kifogást ZOLNAI GYULA tette meg, utalva arra, hogy a mi nyelvünkben az eredetibb alak *lengyen*, *lengyel* pedig a magyarban amabból fejlődött. (Nyr. XXIX. 132.) Am e fel-fogás helyességét maga az a körülmény, hogy *lengyen*-re régebbi adataink vannak, mint a *lengyel*-re, még nem dönti el; a magyarban akár a *lengyel*-ből is fejlődhetett volna egy *lengyen* alak. Erre a feltevésre feljogosítanak a Kolozsvári Glosszák, a hol a „Gönczöl szekere“ „Gönczön szekere“ alakban fordul elő; ez a *Gönczön* pedig nyilván az újabb alak.

Hogy mégis a *lengyen* > *lengyel* fejlődést vegyük fel, azt javallja különösen az, hogy így sokkal kevesebb feltevéssel tudjuk megmagyarázni a *lengyen* szó eredetét. A fővonásaiban helyes magyarázatot THURY JÓZSEF írta meg az Erdélyi Múzeum XVI. 341. s köv. lapjain. A helyett tehát, hogy a MUNKÁCSI—ASBÓTH-féle magyarázat tarthatatlanságát tovább feszegetném, áttérek THURY J. származtatására s az általa megjelölt alapon próbálom kifejteni azt a nézetet, a melyet a készülő szövejtő szótár részére már megírtam.

CONSTANTINUS PORPHYROG. „De administrando imperii“ című művében két helyen is említ egy olyan szláv törzset, melynek nevéből a m. *lengyen* = *lengyel*-t meg lehet magyarázni. Művének 9. szakaszában ezt mondja:*

De Russis e Russia Constantino-
polim in linitribus venientibus.

Lintres ab ulteriore Russia Cpolim
appellentes a Nemogarda proficiscun-
tur, ubi Sphendosthlabus Ingor Rus-
siae principis filius habitabat. sunt
etiam a castro Milinisca, Teliutza,
Tzernigoga et Busegrade. haec itaq-
ue omnia secundo Danapri flumine
descendunt, coeuntque ad castrum
Cioaba, cui cognomen Sambatas.
Sclavi autem ipsorum tributarii, Cri-
bataeni dicti et *Lenzaneni* (görög-
ben: οί λενξανηγοί), necnon ceteri
Scлавinii, in montibus suis monoxyla
sive lintres hiemis tempore caedunt,
ipsoque in aptam formam concinna-
tos, postquam sudo et sereno aëre
soluta glacies est, in proximis palu-
des deducunt. postquam autem illos
in Danaprim fluvium immiserunt, inde
eodem flumine Cioba se conferunt.
deinde monoxyla extrahunt atque
suspendunt Russisque venundant.

A Konstantinápolyba Oroszorszá-
ból dereglyéken érkező oroszokról.**

A dereglyék Oroszország túlsó
részéből, Nemogardából kiindulva, a
hol Sphendosthlabus, Ingor Orosz-
ország fejedelmének fia lakott, Kon-
stantinápolyba érnek. Vannak [köz-
tük] Milinisca, Teliutza, Tzernigoga
és Busegrade várából valók is. Mind-
ezek tehát a Danaper folyam mentén le-
ereszkednek s Cioaba vára alatt, mely-
nek másik neve Sambatas.*** A szlá-
vok pedig, az ő adófizetőik, a kiknek
neve Cribetaenus-ok és *Lenzanenus*-ok,
nemkülönbön a többi szlávok téli
időben hegyeik közt fatörzsből csó-
nakokat vágnak (faragnak), s al-
kalmasságát adva nekik, minek
utána a tiszta és derült ég a jeget
megolvasztotta, a legközelebbi mocsar-
rakba levezetik. Mikor pedig a csó-
nakokat a Danaper folyóba bebo-
csátják, onnét ugyanazon a folyón
Cioba-ba mennek, azután a fatörzs-
ből készült csónakokat kivontatják
és felfüggesztik s az oroszoknak
eladják.

E tudósítás szerint tehát az oroszok adófizető népei
közt van két szláv törzs, melyek közül az egyiknek a görög
eredetiben οί λενξανηγοί a neve. Ugyanennek a törzsnek a neve
előkerül CONSTANTINUS P. művének 37. szakaszában is s THURY
csupán ezt a 37. szakaszbeli adatot ismerte. Minthogy ez a szakasz
megjelent görög eredetiben és magyar fordításban a „Honfogl.
kútfői“-ben (lásd 117. l.), itt csak a magyar fordítást közlöm:

„Tudnivaló, hogy a besenyők négy törzse . . . túl lakik a
Dnyeperen, a keleti és északi részeken, Uzia, Chazaria, Alánia,
Cherson és más tartományok felé. A többi négy pedig innen
lakik a Dnyeperen nyugatnak és északnak. Ugyanis Giazik-
khopon kerülete Bolgáriával határos, felső Gyla területe Turkiá-
val, Kharobóé Rosziával, Jebdiertim pedig a Rosziának alávetett
országokkal, a viltinekkal, dervlyeninekkal, *lenzenyinekkal* (a
görögben: τοις . . . λενζενίνοις) és más szklávokkal.“

Kétségtelen dolog már most, hogy a τοις λενζενίνοις nép
ugyanaz, a melyet CONSTANTINUS P. a 9. szakaszban οί λενξανηγοί

* A latin fordítást közöljük; a 9. szakasz magyar fordítása tölem való.

** Itt orosz még nem szláv.

*** Más írók is bizonyítják Kievnak ezt a nevét.

néven említett. Az a kérdés már most, hogyan kell olvasnunk a CONSTANTINUS P.-féle neveket.

A hozzáértő az első pillanatra látja, hogy e szó görögösített szláv szó. Ugyanis igen könnyű felismerni benne a szláv *-janin* ~ *-énin* képzőt, a mely tulajdonnevekből, névszókból népneveket, törzsneveket stb. képez; pl. *Rim* = Róma, *Rimljanin* = római, *Izdrailit*, *Izdrailiténin* = izraelita stb. A] οἱ λευζανῆνοι *-anin-*, τοῖς λευζενίνοις *-énin-* képzős szláv nevet tükröztet vissza. Hogyan kell azonban olvasnunk a λευζ-*et*? Hogy erre megfelelhessünk, emlékezetünkbe kell idézni, hogy az orosz kútfők Lengyelországot *ljadъ-skaja zemlja*-nak nevezik, a minek ó-orosz alakja **lendъ-skaja* z. volna. Mi ezt a szót **lenda-*ból vagy **lendъ-*ból eredetnek állítottuk. Az ú. n. Geographus Bavarus (több kiadása van, lásd POTHAST alapján és Archiv IV. 70.) rövid felsorolásában a mi λευζανῆνοι törzsünket *lendizi* (több nom.; a szlávban **lendьci* lenne az egy. nom.; az *-ci* néprnévképző is, l. VONDRÁK, Vergl. Gram. I. 467.) néven említi. Az tehát, hogy a képzés alapjául *lend-*et kell vennünk, kétségtelen. Ha már most ebből a *lend-*ből* *-janin* képzővel akarunk néprnévet alkotni, akkor a származék az ó-egyh. szlávban és a bolgárban szabályosan **lenždaninъ*, az oroszban **lenžanin*, a lengyelben **lendzianin*, a csehben **lenženin* stb.-nek hangzanék, ellenben, ha az *-énin* képzővel alkotjuk e nevet, a *lend-* alapszó valamennyi szláv nyelvben változatlanul marad, kivéve azt, hogy a *d* az *é* hatása alatt *ě* (= *gy*)-vé ill. *dz*-vé lesz azokban a szláv nyelvekben, a melyekben a palatális magánhangzónak (vagy egy részüknek) az előtte való mássalhangzóra „lágyító” hatása van; lenne tehát ó-egyh. szláv és bolg. **lendēninъ*, orosz **lendeninъ* (olv. *lēdenin*), lengy. **lendzieninъ* (olv. *lędźenin*), esetleg *-in* nélkül **lendzian*, cs. **lendēninъ* (olv. *lēdenin*) stb.**

Az itt kifejtettek alapján a gör. λευζανῆνοι és λευζενίνοι ζ-jét a következőkép olvashatni:

a) *dz*-nek. Így olvassa THURY J. (Erdélyi Múz. XVI. 343), s így a görög szó egy lengyel nyelvi **lendzanin*, **lendzianin* alaknak felelne meg. Ez azonban nem helyes, mert sehol semmi nyoma annak, hogy lengyel törzs lengyel nyelven valaha önmagát **lendzaninъ*-nak, *lendzienin*-nek nevezte volna. Minden arra mutat, hogy e név csak idegenek beszédében volt a lengyelség neve. Ezért nem lehet tehát a λευζανῆνοι-t, λευζενίνοι-t lengyelesen *dz*-vel olvasni s lengyel szónak tartani.

b) *ě*-vel = *gy*-vel. Hogy a szót *lengyanin*-nak, *lengyenin*-nak (ez utóbbi λευζενίνοις-ban) sem lehet olvasni, az nyilvánvaló abból, hogy CONSTANTINUS P.-nál a ζ jel sohase jelent *ě* = *gy* hangot. Idevonatkozóan legfeljebb a De adm. imperii 37. sza-

* Az *-en-* hangértéke mindenütt *-ě*.

** Az *-éninъ* és a *-janinъ* képzőről l. VONDRÁK Vergl. Gram. I. 422., LESKIEN Gram. der altb. spr. Heidelberg 1909. 75. l., JAGIĆ, Arch. XXIV. 583.

kaszában levő τοὺς Μαζάρους alakot lehetne felhozni, a mit esetleg „magyar“-nak is lehetne értelmezni, csak az a baj, hogy ez minden valószínűség szerint íráshiba μαζάρους helyett (l. Honfogl. kútf. 117. lapján a 37. szakaszt).

c) *zs*-vel. CONSTANTINUS P. mind a szláv *z*, mind pedig a szláv *ζ* hangot *ζ*-vel jelzi. A szláv *zakonъ* nála ζάκανος, ζάκανον; de a szláv *županъ* szót is *ζ*-vel írja ebben a származékban: ζουπανία. Más görög emlékekben is a *župan* mindig *ζ*-vel írva fordul elő. Ebből az következik, hogy CONSTANTINUS P. λευζανῆγοι, λευζενίνοι adatát *ž*-vel olvashatjuk, azaz a szó szláv alakja *lenžaninъ*, *lenženinъ*. Hogy ez az alak csakis orosz-szláv lehet, a fentebb kifejtett hangtani törvények alapján kétségtelen. A történeti adatok megerősítik ez olvasás helyességét, mert csakis az orosz-szlávok hívták a lengyel földet egy *lend*-ből alkotott névvel.

Hogyan viszonylik azonban ezaz orosz-szláv *lenžaninъ*, *lenženinъ* a magy. *lengyen* > *lengyel* szóhoz. Már fentebb bizonyítottam, hogy az oroszban *lend*-ből *-janin* képzővel *lenžanin*, ellenben *-énin*-nel **lendénin* (olv. *lēdein*) keletkezik. Fel kell tehát tennünk, hogy az oroszban ilyen kettős hangalakban volt meg a szó, a melyre különben a kiegyenlítődés folytán keletkezett *λευζενίνοις* (or.-szláv *lenženin*) is mutat.* Ilyen kettős alakban előforduló népnevezetre van is egy pár példánk; ilyen pl. *krištaninъ* = Cretensis és *kritēninъ* (idem), *efesēninъ* „Efesombeli“ és *efesaninъ* (idem) stb. Ezek mellé sorolhatjuk az orosz-szláv *lenžanin* és **lendénin* (= lengyel) nevet is.

Az orosz-szláv **lendéninъ*-ből már most nagyon könnyű megmagyarázni a mi *lengyen* szavunkat. Az *-énin* képző ugyanis összetett képző, melynek egyik tagja az *-énъ*, másik pedig az *-inъ*. A többszámiban az *-inъ* elesik, az esetragok az *-énъ*-hez járulnak; egy *lendéninъ* tehát a többesben **lendēne* (*lendēnъ*, *lendēnъnъ* stb.). Hogy a magy. *lengyen* éppen a többes számi **lendēne* alakból való-e, azt azért nem lehet pontosan megmondani, mert az *-inъ* a többszám hatása alatt több szláv nyelvben az egyszámiban is elmaradhat s a tőalak *-énъ* végűvé lesz. Más szóval mi akár egy **lendéninъ*-ből a többszám hatása alatt rövidült egyszámi **lendēnъ* (olv. *lenden* = *lengyen* nyílt *e*-kkel) alakból is magyarázhatjuk a m. *lengyen* > *lengyel* szót.

A m. *lengyen* > *lengyel* szó tehát orosz-szláv eredetű jövevényszó s ezzel kétségtelenné van téve, hogy a magyar nyelvben honfoglaláselőtti szláv jövevényszó is van. Hogy nagyorosz vagy kisorosz szláv-e, azt már nehezebb eldönteni. Figyelembe véve az orosz történetet, a kisorosz nyelv régi, tatárdúlás előtti oroszföldi szerepét, valamint azt, hogy a kisoroszban ma is megvan a *poljaduval* (l. a fentebb idézett krakkai Akad. Anzeiger-t) „ellengyelesedni“ értelemben (lásd még

* A *lenženin* alak igen könnyen magyarázható a *lenžanin*-ből is; ez esetben az írott gör. s nagyon nyílt, tehát *ā*. Vö. Vondrák, Vergl. Gr. I. 69.

ZELECHOWSKI szótárát *ljaduváti* alatt; nem neologismus?), azt hiszem, hogy a m. *lengyel* kisorosz eredetét valószínűbbnek kell tartanunk.

Örmény. A lat. *ärmēnius*-t Calepinus szótára *Arméniai*-nak fordítja, a Lex. januale szerint is *Armeniani* = *Armeniabeli*, *Armeniaca mala* = *Armeniai* alma. E könyvből könyvbe vándorló, tehát tudós eredetű elnevezés mellett a lat. *armenius*-ra van népies eredetű nevünk is: az *örmény*. A szó már legrégebb szótárainkban is megvan; így a Beszt. Szój.-ben ezt találjuk (77. és 76. sz.): *ermyn* — Ermenus, *ermen* orzaga — ermenia. A Schlägli Szój. szerint is (538., 539. sz.) *ermen* — ermenus, *orzaga* — ermenia. Későbbi szótári adataink ezek: Gyöngy. szót. tör.: *örmeenj* orzaagh, *ormeenj* o., *cörmeenj* o. (itt az *ő*, *eő*, *o* = rövid *ö*) | MA³: Armenia — *Örményország*; *örmény* — Armenius, *örményország* — Armenia | PP^{1, 2}: Armenia — *Örményország* (minden kiadásban, úgyszintén a hozzácsatolt Sz. Molnárféle m. l. részben). Újabb szótáraink *örmény* mellett *örmény* alakváltozatot is közölnek; ilyen hosszú *ő*-vel hangzó alakot közölnek MÁRTON JÓZSEF magyar-német szótárának 1800., 1807., 1811., 1816. évi kiadásai (e mellett *Örményország* 1807., 1811. évi kiadás, *Örményország* 1800. évi kiadás); ezt a hosszú *ő*-vel hangzó alakot találjuk CzF.-ban is.

E nyelvtörténeti adatokból az derül ki, hogy az *örmény* és a belőle fejlődött, kétségtelenül erdélyi m. *örmény* a XVII. században történt örmény bevándorlásnál régibb eleme szűkebb körünknek. Hogy azonban milyen régi, azt a rendelkezésünkre álló történeti adatokból nem lehet eldönteni. Az adatok felsorolásánál nem szabad hivatkoznunk az *Örményes* helynevekre, a mint azt SZABÓ KÁROLY tette. SZABÓ KÁROLY ugyanis KÉZAI krónikájának ezen helyéhez (l. KÉZAI ed. FLOR. 64. §.): „Intrauerunt quoque temporibus tam ducis Geiche, quam aliorum regum Boemi Poloni Greci Bessi *Armeni*“ ezt a megjegyzést fűzi: „*Örményes*, németül *Armenisch*,* nevű falut Karán-Sebestől délre egypár mérföldre találunk hazánkban. Hogy e falu nevét nem a közelebbi múlt századokban történt örmény betelepedés idejében kapta, bizonyos; mert *Evrmenes* néven több XV-dik századi oklevélben találjuk említve“ (vö. SZABÓ KÉZAI fordítását 93. l.). Nagyon valószínűnek tartom, hogy KÉZAI állítása helyes (lásd Ethnographia I. 197.), azonban e régi örmény bevándorlásnak az *Örményes* nevű helyek nem emlékei. E helynevek a m. *örmény*: *örvény* [(MTsz., NySz., OklSz.), *örménylik*: *örvénylik* (MTsz.)] szóval függenek össze s az OklSz. őket — igen helyesen — az *örmény*: *örvény* szó származékának tünteti fel.

Az *örmény* népnévre tehát legrégebb adatunk a XIV. századi Besztercezi szój. adata; ezzel azonban nem állítjuk, hogy a szó már régebben is meg ne lett volna nyelvünkben. A tör-

* LIPSZKY Rep. szerint e falunak oláh neve *Arménis*vel *Armönish* (sh = s). A német név csak újabb s az oláhból van németesítve.

téneti adatok valószínűvé teszik, hogy a szó már régebben is meg lehetett nyelvünkben; mi meg a nyelvészet segítségével a következő sorokban azt akarjuk bebizonyítani, hogy a szó a honfoglalás ideje táján, esetleg előtte került nyelvünkbe. De hát mi a m. *örmény* szó eredete?

Kétségtelen dolog, hogy a mi *örmény* szavunk a következő szavakkal egy tőből fakadt: gör. Ἰρμενίος (ó — és mellékn., Ἰρμενία, Ἰρμενίη), perzsa *Armina*, *Arminiya* (l. Ethnographia XI. 373.) *Armaniya* (KRETSCHMER, Einleitung 210.), lat. *Armenia*, *Arminia*, *Armoenia* (Thes. l. Lat.), *Armenus* (BARTAL, Magy.-o.-l. szót.), *ärménius*, régibb ném. *armenie*, *ormelein* -land, DIEFENBACH Nov. gloss.), lengy. *ormianin* (CALEPINUS, LINDE), ó-egyh. szláv *raměňnskъ* (armenus, MIKL. Lex. p.), *arměninъ* (MIKL. EtWb.) stb. Hogy ez a név mit jelent, milyen eredetű, nem lehet tudni (vö. KRETSCHMER, Einleitung 209., 210. l.). A tény csak az, hogy az itt felsorolt nevekkel az idegen nemzetek jelölik az örményeket, ők maguk saját nyelvükön magukat *hajkh*-oknak (latin betűs írásban írva *haykh*-nak, *haikh*-nak, l. Pallas Lex., KLEINPAUL R.: Menschen- und Völkernamen, Leipzig 1885. 285. lapon) hívják. Épp ezért a m. *örmény* sem származhatik magából az örmény nyelvből, hanem valamely más nyelvből. Az a kérdés, képesek vagyunk-e pontosan megjelölni azt a nyelvet, a melyből mi a mi *örmény* szavunkat kaptuk.

Nyilvánvaló, hogy a m. szó olyan nyelvből, a hol *arm*- az első szótag, meg nem magyarázható; idegen nyelvi szókezdő *arm*- vagy *ar* + mássalhangzó kapcsolat *a*-ja a magyarban változatlan marad, vö. *armális*, *armárium* ~ *almárium*, *armádia*, továbbá *arkangyal*, *árticsóka* stb. Nekiünk tehát olyan nyelvből kell kiindulnunk, a hol *ar*- helyett *er*-, *ir*-, szóval magashangú szókezdetet találunk. E tekintetben a következő lehetőségek vannak:

a) Elméletileg nem volna nehéz az *örmény*-t olasz jövevénynek magyarázni. Az olaszban *armeno* (hangsúly az *e*-n) „örmény“; minthogy pedig az olaszban és nyelvjárásaiban hangsúlyos szótag előtti *ar*-ból *er*- is szokott válni (vö. MUSSAFIA, bécsi Sitzungsberichte LIX. 6: *parente* = *perente*, *Margherita*, *Caterina*, *lazzaréto*; WIESE, Altital. Elementarbuch 35. l.: *smeraldo*; hangsúlyos *ar* = *er-re*, vö. SAVJ-LOPEZ-BARTOLI: Altital. Chrest. 178. l. 8. pont), fel lehetne tenni, hogy az olasz *armeno* mellett volt vagy van egy nyelvjárási **ermeno* (vö. még olasz *armellino* és *ermellino*, KÖRTING, Lat. rom. Wb.³). Csak az a baj, hogy ilyen **ermeno* alakot se az olaszból, se pedig a középkori latinságból nem tudunk kimutatni. A magyarországi latin *ermenus*, a melyet a Schlägli és a Beszterczei szójegyzékekből idéztünk, a magyar *örmény* *örmén* alakváltozatából latinositott alak, tehát olyan, mint pl. a Schlägli Szójegyzék *balatinus* — *balaton* (741. szám alatt) szava.

b) A másik lehetőség, hogy a szó török jövevény. A szerb szótárakban azt olvassuk (vö. VUK.³, Horv. Akad. szót., IVEK. Broz),

hogyan szerbül az „örmény“ neve *jèrmenin*; bolgár művekben meg azt, hogy *ermenlija* = örmény, *ermenka* = örmény asszony (DUVERNOIS; én *erménec*-et is hallottam Bulgáriában, férfiról mondva). A bolgár *ermenlija* szó *-li* képzője rögtön elárulja (a szótárak különben meg is jegyzik), hogy a szerb-bolgár szavak oszmanli-jövevények, tehát jóval későbbiek, mint pl. a magyar szókincs *örmény* szava. A törökben ugyanis *ermenî* = örmény. RADLOFF szótára szerint az oszmanliban és a krimi tatárban *ärmänî* = örmény (I. 802.), VÁMBÉRY *ermeniy*-t ír (olv. *ermenî* Deutsch. türk. Wb.), BIANCHI *ermenî*-t, BARBIER DE MEYNARD *èrmenî*-t. LINDE lengyel szótára szerint (*ormian* szónál) arabban is, perzsában is az *ermenî* alak járja. Hogy a törökségben ez az alak hogyan keletkezett, azt nem tudom. A m. szó megfejtésében figyelembe kívánom azonban venni, hogy némely török nyelvek *ä* (nyílt *e*, tehát *ε*) kezdetű szavai más török nyelvekben *e*-vel (zárt *e*) vagy *i*-vel kezdődő alakban vannak meg; ilyen szavak pl. *ärmäk* ~ *ermäk* ~ *irmäk* (I. RADLOFF szót. I. 801., 1471.), *äki* ~ *eki* ~ *iki* (u. o. I. 678.), *äzik* ~ *esik*, *ezik* ~ *işik* (u. o. I. 915.), *ärk* ~ *erik* ~ *irek* (vö. GOMBOCZ, Honfoglaláselőtti tör. jöv. 41. *erö* szó) stb. Az a nézetem már most, hogy az *ärmänî* ~ *ermenî* mellett a török nyelvekben van **irmeni* alakváltozat is.

A m. szónak nézetem szerint ez a fejlődése: *ärmén* ~ **örmén* (> *ärmín* ~ **örmín*) > **örmény* ~ *örmény* s ez utóbbiból *örmény* (hasonló eset, csak hogy közmagy., az *ös* ~ *ös*). Az *ärmén* ~ **örmén* lehet egy tör. *ermenî* átvétele, valószínűbbnek tartom azonban, hogy az *ärmén* ~ **örmén* régiebb magy. alakja **irmén* volt, vagyis hogy egy tör. **irmeni* alak került át nyelvünkbe. Az *-i*-re vö. GOMBOCZ Honf. tör. jöv. 98. l. 31. §. A végeredmény tehát ez: magy. **irmén* > *ärmén* ~ *örmén* (*ärmín* ~ **örmín*) > *örmény* ~ *örmény* > *örmény* < tör. **irmeni* (esetleg *ermenî*). Az *örmény* szót én ezek alapján olyan török jövevényt szónak tartom, a mely honfoglalás táján, esetleg honfoglalás előtt került nyelvünkbe. Az átadó török nyelv aligha a bolgár-török nyelv volt (vö. az *orosz* szónál).

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

XXVII.

Keze ügyébe(n). A „Jóka ördögé“-ben Júdit asszony:

„Végre, a mit keze ügyében meglátott,
Veszi a tűzhelyről a tüzes lapátot,
És úgy vágja képen szegény Jókát vele stb.“

Ez a kapcsolat: „keze ügyében“ sokkal közönségesebb, semhogy szükséges volna magyarázgatni. Ki ne tudná, hogy az idézett helyen ezt jelenti: „a mit közel ért“, „a mit leghamarabb“.